

'De vijftig tinten grijs' in het jongerenonderzoek bij moslims

Pascal Debruyne (UGent-MENARG) & Jan Naert (UGent)ⁱ

Inleidend

In opdracht van de Vlaamse regering maakt het JeugdOnderzoeksPlatform of JOP een jaarlijkse monitor op over hoe het gesteld is met de jeugd in Vlaanderen. Recent werden de resultaten van 'de JOP-stadsmonitor Gent-Antwerpen' gelanceerd in de media. Daarop verscheen een reactie met bedenkingen over de onderzoeksmethodologie, problematische stellingen en veralgemenende conclusies in het JOP onderzoek "Gent-Antwerpen" (Zie Haudenhuyse, Debruyne, ea., 2013)ⁱⁱ. Een kort artikel "Wel jong, niet homofoob?" van Lilith Roggemans in het tijdschrift 'KRAX' is een neerslag van één onderzoeksluik van die stadsmonitor over de houding ten aanzien van 'de Ander': over tolerantie, homofobie, islamofobie en antisemitisme. De uitgesproken conclusies van dit onderzoeksluik doen heel wat stof opwaaien. De negatieve houding ten aanzien van 'de Ander' op voorgenoemde vlakken is grotendeels herleidbaar tot 'religieuze opvattingen' en 'cultuur'. Kortom: hoe religieuzer, hoe minder tolerant. Noch 'klasse', noch veel andere socialisatiemechanismen en – contexten passeren de revue of spelen een fundamentele rol (Vettenburg e.a., 2013, p.351). Daarmee lijkt de kous af. Toch leidt dit tot pertinente vragen over 'de vijftig tinten grijs' in het onderzoek naar moslimjongeren en gendertolerantie. We doen een poging tot constructieve kritiek, in de hoop een luisterend academisch oor te vinden.

- **What's in a word?**

Het woord 'homofobie' roept in de populaire 'mind set' al vlug een web van gerelateerde woorden op: 'allochtonen', 'moslims', 'religie', 'islam', 'radicalisering' enz. De normaal aanvoelende verbanden zorgen ervoor dat hete hangijzers zoals de relatie tussen homofobie en moslimjongeren als 'vanzelfsprekendheid' worden ervaren. In vanzelfsprekendheid en normalisering, kortom in het geheel van regels die bepalen welke zaken kunnen gezegd worden en verbanden die als normaal aanvoeld worden, schuilen heel wat valkuilen (Foucault, 1972; 1990). Jongeren in de stad van op een afstand bekijken, met gegevens verzameld via vragenlijsten, geeft weinig zicht op de dynamiek en complexiteit van het stedelijke levenⁱⁱⁱ, en daagt die 'normalisering' weinig uit.

Wat kritische wetenschap doet, is die normale feiten deconstrueren, hun genealogie nagaan en verbinden met een bredere context. Er is een schaarste aan kritisch onderzoek dat terdege

nagaat of bepaalde percepties van maatschappelijke fenomenen wel afdoende beantwoorden aan die complexe realiteit. Ook onderzoek dat fenomenologisch analyseert welke impact beleid heeft op identiteitsvorming bij bepaalde groepen jongeren ontbreekt. De etnograaf Aaron Cicourel refereerde naar “ecologische validiteit”: in hoeverre beantwoorden resultaten van onderzoek aan de dagdagelijkse realiteit van de ondervraagden (Witzel & Cicourel, 2004). Het is net die realiteit die het JOP-onderzoek zou versterken. De neerslag daarvan in de Jeugdmonitor Gent-Antwerpen, de bijdrage van de VUB-TOR groep over “de houding tegenover anderen” en het kortere artikel “Wel jong, niet homofob?” van Lilith Roggemans in KRAX beantwoorden daar volgens ons niet aan. Het toewijzen aan en uitvergroten van homofobie tot een weinig gedifferentieerd blok van moslimjongeren (en een minderheid katholieke christenen) -en de beeldvorming alsof dit vooral een levensbeschouwelijk probleem is- gaat voorbij aan de complexe realiteit. Welke beleidspraktijk komt daaruit? Het weinig kritische gebruik van vragenlijsten draagt bij tot het vereenvoudigen en verkeerd voorstellen van die realiteit.

- **Enkele methodologische bedenkingen**

Het probleem met vragenlijsten is dat ze vooraf al een reductie maken van een complexe realiteit. Blumer wees hier in de jaren '60 al op. Door voor-geconstrueerde vragen te stellen bepaal je grotendeels al waarover het wel en ook waarover het niet kan gaan. Bovendien heeft de bevragee ook geen nuanceringsmogelijkheden. Iedereen kent dit gevoel bij het invullen van een vragenlijst, je zou wel willen nuanceren, maar dat gaat niet en je móét een antwoord formuleren. Het meetbaar maken van bijvoorbeeld het identiteitskarakter van religie in een vraag rond het moslim of christen zijn, doet elke gelaagdheid van zo'n complexe identiteitsmarker verdwijnen.

Ook de relatie tussen de interviewer en de geïnterviewde speelt een wezenlijke rol, zeker wanneer er sprake is van een veronderstelde mening bij de interviewer door de geïnterviewde. Dit kan een sociaal wenselijk antwoord opleveren van de geïnterviewde. Deze vertekening geldt niet voor iedereen in de steekproef, de ene is al gevoeliger dan de andere. Dit effect is zeker aanwezig wanneer de geïnterviewde de interviewer als representant van een bepaald normenstelsel aanziet (Swanborn, 1994). In het JOP-onderzoek kunnen we stellen dat de vragenlijst wordt afgenomen door representanten van de dominante samenleving. Dit kan problematisch zijn ten opzichte van de jongeren in de steekproef die zich minder deel voelen van die dominante samenleving. Waar er in sociaal wetenschappelijk onderzoek frequent gewezen wordt op sociale wenselijkheid, zou dit hier kunnen bestaan uit het extra accentueren van het 'homofob zijn' om net de uitsluitingspositie (en hun maatschappelijke strijd) te benadrukken. Hoe dan ook, opnieuw een vertekening in antwoorden^{iv}.

In een volgende fase lijken de antwoorden allemaal gelijk en vergelijkbaar, in de realiteit geven ze een volledig vertekend beeld. Door de decontextualisering van de vragenlijsten, is het ook geen goede strategie om vormen van gedrag en opvattingen te leren begrijpen (Suchman & Jordan, 1990). En als je ze al gebruikt, dan best als fundamenteen voor focusgroepen die dieper kunnen ingaan op gevonden correlaties, om te toetsen of ze er überhaupt zijn of wat ze betekenen. Of met de woorden van Blumer (in Hammersley, 1989; 113): *“the statistical method is useful primarily as preliminary instrument... suggesting possible significant factors in the complex processes which social psychology is seeking to unravel. ... In suggesting a relation... it makes it possible to come back to the individual cases within the aggregate and study them in the light of the suggested relation.”* De illusie van correctheid is er wel. Van zodra de complexe realiteit gereduceerd is, kan men er vrij formules op loslaten. Ondanks het aantal respondenten en correlaties blijft ‘het waarheidsgehalte’ niettemin wankel. Bovendien wordt een correlatie al snel in een besluit tot een causaal verband omgezet. Vandaar ook uitspraken als ‘de scherpe kanten van de islam moeten ervan’. Het is echter voor de meeste maatschappelijke fenomenen onmogelijk om op die manier vaste en mathematisch te verwerken antwoorden te vinden. Een context-gebonden kwalitatieve analyse dringt zich dus op.

- **Botsende beschavingen?**

Homofobie en moslimjongeren zijn erg aanwezig in de media. De opinies en houdingen, maar ook het fysiek geweld tegen homojongens, lesbische vrouwen en transseksuelen zijn op geen enkel manier te onderschatten. Het culminatiepunt was één van de ergste homofobe misdaden van de laatste jaren, namelijk de dood van Ihsane Jarfi in Luik. De analyse van deze feiten mondt echter al te vaak uit in een vingerwijzing die steeds in één richting gaat: ‘onze’ maatschappij is tolerant, onze publieke cultuur is verlicht, terwijl ‘de Andere’ (vooral moslims) intolerant is (Duyvendak & Hurenkamp, 2005; Zemni, 2009: 33; De Schryver, 2005). Het kernprobleem lijkt dus al vlug een kwestie van ‘botsende beschavingen’. Een analyse die problemen situeert in een ruimere realiteit, blijft achterwege.

Ook het JOP-onderzoeksdeel over ‘houding ten aanzien van de Ander’ bevindt zich binnen die problematische contouren. In het JOP onderzoek wordt de complexe interactie tussen een reeks maatschappelijke factoren, tot ‘cultuur’ en ‘religie’ herleidt; waarbij die twee fenomenen volkomen ondergedefinieerd blijven. Daarmee komen ze niet verder dan de neo-Durkheimiaanse cultuursociologie die zich vastrijdt in ‘culturisme’ (Schinkel, 2007). “Cultuur wordt als verklarende factor gezien voor achterstanden en problemen. Cultuur wordt als potentieel intrinsiek problematisch gezien, en als incompatibel met ‘de dominante cultuur’.” (Schinkel, 2007: 148). Enkele conclusies van het JOP-onderzoek versterken dat ‘culturisme’: “De

materiële situatie van het gezin waarin jongeren opgroeien heeft voor een hele reeks onderzochte aspecten geen of slechts heel kleine en nagenoeg verwaarloosbare effecten” (Vettenburg e.a., 2013, p.351). Dit overschouwende besluit staat haaks op een brede stroom van wetenschappelijk onderzoek in binnen- en buitenland dat wél verbanden legt tussen de sociaaleconomische situatie en fricties in de meeste van de genoemde levensdomeinen. We denken hierbij aan de talrijke jaarboeken armoede en sociale uitsluiting (OASeS, Universiteit Antwerpen), maar even goed aan de publicaties van Bea Cantillon (CSB, Universiteit Antwerpen), Dirk Jacobs (ULB), Ides Nicaise (HIVA, KU Leuven), Lode Walgrave (LINC, KU Leuven) en hun respectievelijke onderzoeksequipes. Ook Koen Pelleriaux (2003) en anderen (Marsiglio, 1993:15; Lewis, 2003: 73) wijzen op het verband tussen scholingsgraad en stereotypering ten aanzien van holebi's en hebben het niet zozeer over een etnisch-culturele causaliteit (Haudenhuyse, Debruyne ea, 2013).

Door een beperkte invalshoek te hanteren en ‘andere’ invloeden de facto uit te sluiten, mondt het specifieke JOP-monitor hoofdstuk ‘noodwendig’ uit op religie (islam) en inherente traditionele opvattingen als dé kern van het probleem. De analyse van Mark Elchardus in de media is dan ook duidelijk in DM van 8 februari 2013: ‘Dat idee over de gezellige smeltkroes is niet meer dan romantisch gezwets.’^v Hij waarschuwt voor een levensbeschouwelijke kloof in de grootsteden die zich de komende tien tot vijftien jaar fel zal doorzetten^{vi}. Al relativeert hij dat een grote groep wél verdraagzaam is^{vii}, wordt dit niettemin vermengd met sterk veralgemenende uitspraken als ‘De scherpe kantjes van de islam moeten eraf’ en wordt een complexe problematiek in een levensbeschouwelijk keurslijf gewrongen.

- **Identiteitsformatie in de superdiverse stad**

Wat er ontbreekt in dit onderzoek, en wat echt boeiend zou zijn - ook voor beleidsmakers -, is de vraag welke rol religie is gaan spelen in de identiteitsvorming van stedelijke jongeren (met een migratieachtergrond), waarom en tegen welke sociaalruimtelijke achtergrond dit plaats vindt? Kwalitatief onderzoek verwijst naar religie als onderdeel van een postmoderne identiteitsbricolage, waarbij bepaalde onderdelen van religieus-zijn worden opgenomen en geïnterioriseerd: zowel bepaalde opinies, praktijken en gedragingen, alsook bepaalde symbolen. Sociologe Leïla El Bachiri (ULB) stelt vast “Zo re-islamiseren de Brusselse moslimjongeren tot strenge neo-salafisten (die rekruteren onder achtergestelde groepen), tot eerder intellectuele moslimbroeders, of tot moslimfeministes.”^{viii}. Religie is onderdeel geworden van zowel een gangbare identiteitsvorming^{ix} alsook van een ‘tegen-identiteit’ (Kanmaz, 2003; Blommaert & Varis; 2012). Indien de dominante samenleving zich identificeert met liberale waarden en normen, en dus ook seksuele vrijheden of keuzes zoals homoseksualiteit, zal de ‘counter-

identity' van jongeren die zich geen onderdeel voelen van die maatschappij zich sterker profileren ten aanzien van die dominante waarden en opvattingen (Teney, 2010; Kanmaz, 2003). Om maar te zeggen dat 'allochtonen' en/of 'moslims' die op het verkeerde pad zitten, bovenal een product van de Belgische samenleving zijn.

'Onze samenleving' speelt dus een wezenlijke rol in de identiteitsformatie van jongeren met een migratieachtergrond, alsook in hun opvattingen over seksualiteit en relationele moraal. Koen Pelleriaux, een leerling van Mark Elchardus, deed onderzoek over de attitudes van Antwerpse scholieren ten opzicht van holebi's in 2003. Het gaat om een groep van 1.672 leerlingen in onze steekproef waar (thuis) Turks, Arabisch of Berbers wordt gesproken, waarbij er een hogere aanwezigheid van negatieve stereotypen en een grotere terughoudendheid is tegenover holebiseksualiteit dan bij 'Nederlandstalige leerlingen'. Maar het onderzoek stelt ook een negatievere houding vast bij scholieren met een lagere sociaaleconomische status, een lage scholingsgraad, weinig participatie, toegang tot informatie en contact met diversiteit. Bovendien zijn de verschillen tussen 'allochtonen' en 'autochtonen' eerder kleiner dan men op basis van de gangbare clichés zou verwachten.

Enkel geldig voor een kleine minderheid moslimjongeren, maar niettemin aansluitend op de relatie tussen religie en maatschappij, is het kwalitatief onderzoek over 'radicalisering' – of beter 'her-islamisering'^x- van moslimjongeren. Daarin is de band tussen radicalisering (van wahhabistische en salafistische opinies of 'fundamentalistisch denken' naar jihadisme- dus 'radicaal handelen') en achterstandsfactoren zoals discriminatie, achterstelling, ongelijkheid en een gebrek aan gelijke kansen sterk aanwezig. In de woorden van Meryem Kanmaz: "Het simplisme van de salafi - duidelijke regels over wat mag en wat niet - is vooral aantrekkelijk voor hangjongeren zonder veel toekomstperspectief. Een zoekende moslim met een diploma zal eerder inspiratie vinden bij de moslimbroederschap."^{xi} Of zoals Stijn Oosterlynck stelt: "Mensen moeten toegang hebben tot de samenleving, tot jobs en tot de politieke besluitvorming. Als die toegang er niet is, dan krijg je een rancuneuze groep. En dan dreigt radicalisering."^{xii} Waar het JOP onderzoek, en de TOR-groep het 'symptoom' verwarren met de 'oorzaak', verwijst genuanceerder onderzoek naar een meer gelaagde oorzakelijkheid in opvattingen en religieuze identiteitsformatie. Dat geeft ook meer handvaten aan het beleid om ook werkelijk iets te doen op verschillende beleidsdomeinen om als samenleving vooruit te komen.

- **Gender trouble.**

Er is zonder twijfel een verband tussen religie en het openstaan voor homoseksualiteit of 'gendertolerantie'. Uit kwalitatief onderzoek blijkt dat er vrijwel geen enkele religie die positief

staat tegenover holebiseksualiteit. In interviews met zeer uiteenlopende religieuze achtergronden (katholiek, orthodox, joods, islamitisch) was dit een constante (Poelman, 2011: 30). In de JOP monitor ligt de focus echter sterk op 'de islam', dit draagt bij tot een wij-zij denken. Zoals hierboven reeds aangehaald is de etnische afkomst en/of religieuze overtuiging minder relevant voor een positieve houding tegenover homoseksuelen, dan de graad waarin de individuen zich vereenzelvigen met de Belgische maatschappij en het gevoel van institutionele discriminatie (Teney & Subramanian, 2013: 165^{xiii}). Er is een sterk verschil tussen scholen door de nadruk op de islam, en de manier waarop er wordt omgegaan met discriminatie en inclusief burgerschap. Hoe meer leerlingen met een migratieachtergrond voelen dat zij zelf worden gediscrimineerd, des te negatiever zij staan tegenover homo's en lesbiennes. Bovendien kan homofobie ook soms een occasioneel karakter hebben: iemand is niet altijd en overal zomaar homofob, maar is dat bijvoorbeeld wel bij specifieke gebeurtenissen of in bepaalde kringen of situaties met peergroup-impact. Over het gewicht dat tieners of jongeren geven aan zo'n item in een vragenlijst weten we niets, want hier wordt niet naar gevraagd.

Door te kijken naar verschillende dimensies van vooroordelen, de incidentele contexten en vooral ook de socialisatiecontexten die hierbij een rol spelen, komt men in het onderzoek van Teney ea. tot een genuanceerder beeld over seksuele vooroordelen. Bovendien maakt men de keuze te spreken over seksuele vooroordelen als genderproblematiek, in plaats van homofobie als geïndividualiseerd item. Dit geeft een andere en meer gelaagd beeld van de relatie tussen migratieachtergrond en seksuele tolerantie. We hebben dan ook geen keuze te maken in de strijd tegen discriminaties. Men strijdt niet of tegen homofobie of tegen racisme, of andere vormen van discriminatie, maar tegen discriminaties in het algemeen.

En toch, de recente studie in 2011 rond homofobie bij jongeren van Marc Hooghe^{xiv} (KUL) toont aan dat het beeld dat moslimjongeren van holebi's hebben ondanks een kleine daling van 5,3% t.o.v. 2008^{xv} hoog blijft. Als we dit beeld willen bijstellen naar de realiteit, zodat deze jongeren met een open blik naar de maatschappij kijken, dan moet ook geïnvesteerd worden in onderwijs als belangrijke socialisatieruimte, in job-opportunities en inclusief burgerschap. Zoals Hicham El Mzairh, ooit beleidsadviseur diversiteit bij toenmalig OCMW-voorzitter en schepen Monica De Coninck, stelt over radicalisering. "Ik denk dan: ga achter de ontdoken belastingen van havenbedrijven aan en organiseer daar deftig stadsonderwijs mee. Ga achter de haven als grootste werkgever aan, die slechts 0,4 procent allochtonen tewerkstelt. Maak dat jongeren sneller aan een job geraken dan aan een wapen in Syrië. En vooral, bekijk deze jongelui als volwaardige burgers, meet burgerschap niet af aan de lengte van hun baard."^{xvi}

- **Ondertussen in de alledaagse praktijk.**

Door deze vijftig tinten grijs te incorporeren in onderzoek (zie ook Yip, 2004; Nahas, 2007), zien we ook ruimte voor verandering in de praktijk. De belangrijkste zaken die zowel JOP onderzoek als Pelleriaux (2003, 2004) aangeven als interventieopties zijn “het contact met anderen verruimen/verbeteren”, participatie aan de samenleving en “informatie en vorming aanbieden”. Hier knelt nu net het schoentje.

Om (ped)agogisch te werken met jongeren is er een mandaat nodig en dat verwerf je niet zomaar. Sectoren als jeugdwelzijnswerk, straathoekwerk en opbouwwerk werken op die manier. Werkers zijn actief aanwezig op de plaatsen waar jongeren zijn en werken er aan verbindende relaties met die jongeren. Het uitgangspunt is steeds ‘hun verhaal’. In deze context stellen werkers telkens opnieuw vast dat deze jongeren steevast geconfronteerd worden met verregaande discriminatieprocessen in het onderwijs, op de werkvloer en in contacten met andere maatschappelijke dienstverlening. Bovendien zijn er groepen jongeren die niet eens grondrechten hebben. Door het inzetten op deze thema's verwerven die sectoren ook een mandaat om iets te betekenen voor de jongeren en thema's met hen te bediscussiëren. Dit is een traag proces met vallen en opstaan,. Als het vertrouwen teveel wordt geschonden, is het moeilijk te herstellen. Het terugplooiën op een beperkte groep lijkt dan de enige uitweg. In het contextuele kader heet dit roulerende rekening. Dit betekent zoveel als "what you give is what you get".

Het is door de inbreng en discussie van thema's als seksualiteit door referentiefiguren als jeugdwerkers, dat er mogelijkheden ontstaan tot verandering. Deze referentiefiguren staan ook op, bijvoorbeeld figuren als Muhsin Hendrickx, een Zuid-Afrikaanse homoseksuele imam. Ook organisaties als MERHABA of geëngageerde jeugdwerkers die deze gesprekken met moslimjongeren voeren, maken deze thema's maatschappelijk bespreekbaarder. De dichtste consensus komt rond het feit dat de islamitische ‘leadership’ homoseksualiteit niet zozeer gaat goedkeuren maar homofob geweld wel ten stelligste afkeurt. Dat gebeurt ook al expliciet in het veld^{xvii}.

Het onderzoek van Elchardus en co. in JOP en het artikel “Wel jong, niet homofob?” van Lilith Roggemans en anderen bevat sterke veralgemeningen omdat deze verregaande normatieve uitspraken doet over complexe en gelaagde maatschappelijke processen. Daarbij wordt niet gezocht naar achterliggende verklaringsmodellen door kwalitatieve analyses. Integendeel, onderzoek die de nuances aantoont wordt eruit gelaten. Door ongenueanceerde uitspraken over de islam-met enkele deelcategorieën die erop wijzen dat hoe religieuzer men is, hoe intoleranter

de meningen-zonder ook maar enigszins de moeite te doen om het verhaal van de mensen zelf te beluisteren, doet men mee aan een verscherpen van een maatschappelijk wij-zij verhaal. We zouden durven stellen dat de scherpe kanten niet van 'dé islam' moeten, maar wel van ongenueanceerd onderzoek. Het is immers dat soort onderzoek dat ook toelaat om vele andere minderheden te abnormaliseren. De vraag stelt zich of onderzoek dat vanuit een zogenaamd waardenvrij kader veralgemeningen poneert en hierbij systematisch bepaalde groepen enkel tot cijfers reduceert, afdoende is voor de complexe samenleving waarin we leven, en de subtiele en voorzichtige praktijken die van onderuit met deze groepen worden ontwikkeld.

Om iets te betekenen voor jongeren in vaak moeilijke situaties, die maatschappelijk geen of onvoldoende stem krijgen moet men in de eerste instantie zonder veel vooringenomenheid vertrouwensbanden smeden. Pas dan is uitwisseling mogelijk. Bovendien zorgt een systeem er beter eerst voor de basisvoorzieningen, die veeleer van socio-economische aard zijn, voor iedereen waar te maken. Dat bewijzen ook de meer complexe genuanceerde studies die we aanhaalden en de praktijk waarin organisaties elke dag werken.

Het negeren van die gelaagdheid en de specifieke achtergrond tegen dewelke zich deze fenomenen afspelen, leidt tot een gedecontextualiseerd beeld op minderheden. Dat draagt bij aan een politiek die minderheden in toenemende mate in de "heteronormatieve hoek" drumt. De incorporatie van homorechten en de aanvaarding van homoseksuele identiteit worden daarbij geïnstrumentaliseerd als voorbeelden van 'het beschavingsdenken' van het huidige nationalisme en racisme in het Westen dat zich daarmee maskeert als 'liberaal' (Bracke, 2011; Zemni, 2009: 33, 150). 'Zij' (de moslims) gelden als antipode en maken er geen deel van uit als gevolg van 'hun' specifieke cultuur, religie en tradities. Elke keer opnieuw steken ontoereikende oplossingen de kop op: opvoedingsondersteuning van falende 'allochtone' ouders of een beschavingsoffensief voor moslimjongeren om 'bij te benen'. Het plaatje is toch ietwat complexer dan dat. Dit zijn 'onze' jongeren, ondergedompeld en gesocialiseerd in 'onze' superdiverse samenleving en deel van 'onze' toekomst. Het zet niet alleen 'hen' maar ook 'ons' (mét hen) voor onontkoombare uitdagingen. Het middenveld en wat kritische onderzoekers doen de voorzet, nu nog andere academici en beleidsmakers.

Bronnen

Blommaert, J. & Varis, P., (2012), How to 'how to'? The prescriptive micropolitics of Hijabista. The Tilburg papers cultural studies, Paper 30

Boszormenyi-Nagy, I., & Krasner, B., R., (1986), *Between Give and Take*. Brunner/Mazel, New York.

Bracke, S., (2011), *Het engagement van de kritiek: het denken van Judith Butler*

De Jong, M.J. (2012), 'Integratie onderzocht: moet het altijd zo negatief?', In Glorieux, I., Siongers, J & Smits, W., Elchardus, M (2012), *Cultuursociologie buiten de lijnen*, Leuven, Lannoo Campus.

De Schryver, M., A., (2005), *De pot verwijt de ketel dat hij zwart ziet: Het discours over islam en homoseksualiteit*, <http://www.cie.ugent.be/CIE2/m-adeschryver1.htm>

Foucault, M., (1972). *Truth and power*. In: *Power/knowledge*. C. Gordon (ed.). New York, Pantheon Books: p. 109-125

Foucault, M., (1990), *The History of Sexuality, Volume I: An Introduction*. Robert Hurley, trans. New York: Vintage.

Hammersley, M., (1989) *The dilemma of qualitative method: Herbert Blumer and the Chicago tradition*. Taylor & Francis e-Library, 2005 edition.

Haudenhuyse, R., Debruyne, P., Crivit, R., Vanbrabant, L. en Naert, J., (2013), *Van JOP naar FLOP? Een kritische kijk op 10 jaar jeugdonderzoeksplatform*, Alert, Mei 2013

Kanmaz, M. (2002), "Onze nationaliteit is onze godsdienst." *Islam als identitymarker bij jonge Marokkaanse moslims in Gent*, Marie-Claire FOLETS & Eva CORNELIS (red.), 'Migratie, zijn wij uw kinderen? Identiteitsbeleving bij allochtone jongeren', Acco, 2002, pp. 115-133.

Nahas, O., (2007). *Homo en moslim - Hoe gaat dat samen?* Rotterdam, Uitgeverij Godoy & Godoy.

Pelleriaux, K., (2004), *De houding van Vlaamse scholieren tegenover holebiseksualiteit (scholierenenquête 2003)* (Antwerpen : UA).

Pelleriaux, K., (2003), *Stereotypering van holebi's in het secundair onderwijs*. PSW-paper 2003/8, Sociologie, <http://webhost.ua.ac.be/psw/pswpapers/PSWpaper%202003-08%20pelleriaux.pdf>

Poelman, M., (2011), *Drempels die allochtone holebi's ervaren bij coming-out met specifieke aandacht voor het genderperspectief*. Steunpunt Gelijke kansenbeleid, Consortium Universiteit Antwerpen en Universiteit Hasselt, 2011

Schinkel, W., (2010) *Denken in een tijd van sociale hypochondrie*. Kampen: Klement.

Suchman, L. & Jordan, B., (1990) *Interactional troubles in face-to-face survey interviews*. *Journal of American Statistical Association*. Vol. 85. No. 409. pp.232 -253.

Swanborn, P.G., (1994) *Methoden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek*. Nieuwe Editie. Boom Meppel Amsterdam.

Teney, C. & Subramanian, S.V., (2010), Attitudes Toward Homosexuals Among Youth in Multiethnic Brussels, *Cross-Cultural Research*, 44(2) 151 –173

Teney, C., (2008), Influence of Schools on Youth's Sexual Prejudice in Belgium's Multicultural Capital: A Multilevel Approach, *Youth and Politics: Strange bedfellows? Comparative Perspectives on Political Socialization*. International Conference, 3-4 July 2008, Bruges.

Vettenburg, N. , Elchardus, M., Put, J. & Pleysier, S. (2013), *Jong in Antwerpen en Gent: Bevindingen uit de JOP-monitor Antwerpen-Gent*, Leuven, Acco.

Witzel, A. & Cicourel, A.,(2004), Aaron Cicourel in Conversation With Andreas Witzel and Günter Mey, *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, Volume 5, No. 3, Art. 41 – September 2004 Yip, A. (2004). "Negotiating space with family and kin in identity construction: the narratives of British non-heterosexual Muslims." *The Sociological Review* 52(3): 16.

Zemni, S. (2009) *Het islamdebat*, EPO.

ⁱ Beide auteurs zijn onderzoekers aan de Ugent en actief in de WMKJ (Werkingen met Maatschappelijk Kwetsbare Kinderen en Jongeren).

ⁱⁱ Voor een uitgebreide kritische analyse van de JOP Monitor Gent-Antwerpen (2013), zie Haudenhuyse, R., Debruyne, P., Crivit, R., Vanbrabant, L., en Naert, J., (2013), Van JOP naar FLOP? Een kritische kijk op 10 jaar jeugdonderzoekplatform, ALERT, Mei 2013. <http://www.alertonline.be/default.aspx>

ⁱⁱⁱ Oosterlynck, S. (2013), Gebruik de middenklasse niet als buffer: <http://www.brusselnieuws.be/artikel/gebruik-de-middenklasse-niet-als-buffer>

^{iv} Ook de reflectiegroep van JOP, die enkel functioneert als klankbordgroep, wijst in zijn verslagen naar deze methodologische problemen. .

^v <http://www.demorgen.be/dm/nl/989/Binnenland/article/detail/1576003/2013/02/08/Een-op-drie-stadsjongeren-niet-tolerant.dhtml>

^{vi} http://www.nieuwsblad.be/article/detail.aspx?articleid=DMF20130208_00463352

^{vii} <http://www.radio1.be/programmas/de-ochtend/marc-elchardus-gezellige-smeltkroes-romantisch-gezwets>

^{viii} Woussen, W., (2011), Moslimbroeders en salafisten winnen terrein. Brusselse jongeren islamiseren zichzelf, DS 20/09/2011 <http://www.standaard.be/cnt/OC3FSDJO>

^{ix} Voor enkele stemmen van religieuze jongeren lees: <http://www.brusselnieuws.be/artikel/%E2%80%98fanaticihoren-hier-niet%E2%80%99>

^x <http://www.lalibre.be/actu/belgique/article/687728/leila-el-bachiri-denonce-une-manipulation-frauduleuse-de-ses-propos.html>

^{xi} Woussen, W., (2011), Moslimbroeders en salafisten winnen terrein. Brusselse jongeren islamiseren zichzelf, DS 20/09/2011 <http://www.standaard.be/cnt/OC3FSDJO>

^{xii} Oosterlynck, S. (2013), Gebruik de middenklasse niet als buffer: <http://www.brusselnieuws.be/artikel/gebruik-de-middenklasse-niet-als-buffer>

^{xiii} Letterlijk: "Moreover, the effect of identification with Belgians is uniform across the eight attitudinal items. By contrast, identification with the ethnic community is not significantly related to sexual prejudice. This means that identification with the receiving society varies independently from ethnic identification, as identification with the ethnic community and identification with the receiving society do not show inverse effects". (Teney and Subramanian, 2013: 165)

^{xiv} http://www.socialcultureel.be/ontw/jeugd/parlement/SV_homofobie.pdf & Marc Hooghe over homofobie en grenzen aan de tolerantie, 23-06-2011 - Marc Hooghe - De Morgen, <https://www.kuleuven.be/metaforum/page.php?FILE=opiniestuk&ID=246>

---

^{xv} “De moslims -en dan vooral de jongens- zijn beduidend meer homofob dan om het even welke andere bevolkingsgroep. Toch daalde ook bij moslims de homofobie tussen 2008 en 2011, maar slechts met 5,3 procent. Bij katholieken en vrijzinnigen daalde ze twee keer zoveel (ruim 11 procent).” (Homofobie daalt sterk, behalve bij moslimjongeren: <http://www.hln.be/hln/nl/957/Binnenland/article/detail/1465235/2012/07/05/Homofobie-daalt-sterk-behalve-bij-moslimjongeren.dhtml>)

^{xvi} ‘Ze spijbelen nu zelfs om naar de boodschap te gaan luisteren’

DS 13/04/2013 | Marijke Libert http://www.standaard.be/cnt/DMF20130412_00538781?word=moskee

^{xvii} Dat kwam naar voor op de voorstelling van het Jop onderzoek in Gent, in de werkgroep “omgaan met anderen”.